

Gradovi obalne Dalmacije u *De administrando imperio*: najstarija povijest Splita u svjetlu dvaju pojmova Konstantina VII Porfirogeneta

Među segmentima teksta posvećenim pojedinačnim dalmatinskim gradovima unutar Porfirogenetova spisa opsegom dominira onaj posvećen Splitu. Pažnja je usmjerena dvama Porfirogenetovim pojmovima: urbonimu *Ἀσπάλαθος* (-ov) i terminu *ἐπισκοπεῖον*, koji se ovdje razmatraju interdisciplinarno, s ciljem otvaranja novih pogleda na postanak i najstariju povijest Splita. Jezgra priloga odnosi se na genezu „urbanističkog“ profila jugozapadnog dijela današnjeg Splitskog poluotoka u kasnoj antici i prvim stoljećima srednjeg vijeka.

Unutar cjelokupnog teksta Porfirogenetova spisa kojemu je posvećen ovaj znanstveni skup pet je segmenata namijenjeno pojedinačnim dalmatinskim gradovima. Među njima unutar odsjeka opsegom dominira onaj posvećen Splitu. Usprkos ponekim mišljenjima da je okrunjeni pisac najopširniji opis jednog dalmatinskog grada posvetio Zadru,¹ činjenica je da opis Splita svojim dimenzijama, kao i kvalitetom sadržaja, odskaka nad ostalima, dok je Zadar po posvećenju mu količini teksta treći, iza Dubrovnika. U prilogu će pažnja biti usmjerena dvama Porfirogenetovim pojmovima unutar toga opisa: urbonimu *Ἀσπάλαθος* (-ov) i terminu *ἐπισκοπεῖον*, *episcopium*. Razmatrat ću ih, temeljem davnajšnjih, ali i najrecentnijih istraživanja, iz više perspektiva. Krajnji cilj trebalo bi biti otvaranje novih pogleda na postanak i najstariju povijest Splita, odnosno na proces postupne transformacije Dioklecijanove palače u gradsko naselje. Ujedno ću nastojati pokazati kako i nakon višestoljetnog proučavanja navedenih poglavlja djela carapisca, ona i dalje sadrže nove mogućnosti interpretacije, predstavljajući izazov istraživačima. Karakter i dimenzije izlaganja pritom ne dopuštaju vrlo detaljnu razradu problema, čije je zaključke bilo nužno ponegdje anticipirati, pridržavajući istovremeno obvezu da im se posvete posebni radovi s artikuliranim rezultatima.

¹ Npr. SUIĆ 1981, 5. Znanstveni prilozi posvećeni Porfirogenetu u hrvatskoj historiografiji umnožili su se do nepreglednosti. Radi izbjegavanja bujanja bibliografskih jedinica, kao i zbog nedostatka raspoloživog prostora, upućujem isključivo na radove LONČAR 1992 i 2002b, gdje je dan pregled sve relevantne literature.

Opis pet primorskih gradova njegov autor pisao je sustavno i šablonski, usredotočujući se na tri uvijek iste zanimljivosti: etimologiju imena grada, relikvije svetaca pohranjene u njem i sakralne građevine, eventualno uz to dodajući još poneku zanimljivost ili neobičnost vezanu uz odgovarajući grad. Prema minucioznoj analizi koju je prije nekoliko godina u svojoj doktorskoj disertaciji proveo M. Lončar, u čitavu Porfirogenetovom spisu nema opisa sličnog ovome, te je logičan njegov zaključak kako je cijeli prikaz vjerojatno djelo samo jednog autora koji se iz prve ruke upoznao s realijama o kojima piše.

Dioklecijanov mauzolej – κοιτών

Porfirogenetov spis je, primjerice, najraniji izravan spomen splitske katedrale uopće, zanemarimo li šezdesetak godina stariju Muncimirovu ispravu u kojoj se implicira knežev posjet crkvi Sv. Dujma.²

Identifikacija oktogonalne građevine u središtu Dioklecijanove palače s carevim mauzolejem smatra se – u svjetlu uistinu ozbiljnih i kvalificiranih stručnih argumenata – konsenzualno prihvaćenom i uglavnom neprijepornom, nakon što nije preostao gotovo ni jedan oponent tom gledištu.³ F. Dvornik je u svom komentaru Porfirogenetova spisa 1962. uputio na srodstvo s latinskom riječju *cubiculum*.⁴ Ipak, moguće je pronaći bližu i precizniju korelaciju za izraz *κοιτών*. Njegov potpuni formalni i sadržajni ekvivalent u latinskom jeziku jest pojam *cubile*, u značenju ložnice, ležaja, postelje, ležaljke, počivališta uopće. Sadržajno i zemljopisno vrlo blisku paralelu nalazimo u glasovitom kasnoantičkom natpisu (*Inscriptiones Italiae*, X, 2, n. 64) iz porečke katedrale kojim se komemorira translacija tijela porečkog biskupa i konfesora Maura. Korišten je uglavnom u prozopografske svrhe, te kako bi se raslojila arhitektonska stratigrafija Eufrazijske i ranijih bazilika. Umjesto konvencionalnih termina (*arca*, *sarcophagus*, *sepulchrum* i sl.) upotrijebljen je slikovit, poetski izričaj *cubile sanctum*, „sveta postelja“ koja sadrži prečisto tijelo konfesora Maura (*confessoris Mauri nibeum contenet corpus*), primjereniji ranokršćanskoj frazeologiji. U porečkom slučaju taj izraz označava sarkofag na čijoj je prednjoj strani sâm natpis bio uklesan.⁵ Uz to što je svaki sarkofag kao tip grobnog spomenika „počivalište“ u prenesenom smislu, on je svojom materijalnom pojavnošću doista nalik ležaljci ili postelji (*lectus*); stoga je gotovo sinonimna primjena izraza *cubile* u značenju *sarcophagus* na Maurovom natpisu višestruko adekvatna. Terminologija grobnog spomenika

² CD I, 24. Usp. MARGETIĆ 1994-1996, 275-276. Šire o problemu: CAMBI 1974, 286.

³ Usp. recentni pregled: MARIN 2006.

⁴ JENKINS 1962, 109.

⁵ CAMBI 1997, 80-82. Usp. također CUSCITO 1998, 201. Da *κοιτών* u značenju groba, grobnice, mauzoleja dolazi i u grčkim natpisima upozorava već BULIĆ 2005, 38.

je tu, kako vidimo, potpuno sukladna. Osim da se spomenuti termin koristio za spomenike sepulkralnog karaktera, porečki primjer dokazuje da je bio i dijelom kasnoantičke jezične prakse na istočnom Jadranu, što dodatno uzdiže vrijednost uočenoj ekvivalenciji *κοιτών* – *cubile*. Sva je vjerojatnost, dakle, da se pojam *cubile* nalazio u Porfirogenetovu latinskom izvoru o Dioklecijanovoj grobnici u Splitu.

Episkopij (ἐπισκοπεῖον) i palače (παλάτια)

Osobito je, pak, značajno što car-pisac ostatke Dioklecijanove palače izravno povezuje sa strukturama koje postoje u njegovu vremenu, što je prije više godina istaknuo R. Katičić.⁶ Grad, kastrum, je u interpretaciji careva izvora prostorni okvir unutar kojega je Dioklecijan dao sagraditi palače – *ἐν αὐτῷ παλάτια ἐδείματο* (DAI 29. 9); *αὐλὴν οἰκοδομήσας ἔνδοθεν καὶ παλάτια* (DAI 29.239); *παλάτια καὶ ἵπποδρόμια* (DAI 31.28). Taj plural je znakovit ne samo stoga što se prije većinom prevodio singularom, već i stoga što Porfirogenetov izvor semantički i stvarno diferencira palaču od grada koji je Dioklecijan također podigao. Čini se da pod „palačama“ podrazumijeva pojedine komponente onoga što danas nazivamo Dioklecijanovom palačom, a što za svoje vrijeme podvlači pod pojam grad, kastrum, i to sasvim primjereno, jer je palača to u 10. stoljeću. doista u punom smislu riječi bila. U kasnijemu dijelu opisa opetuje takvo gledište, imenujući dvije od tih „palača“ – episkopij i hram sv. Dujma, o čijoj je izvornoj funkciji Dioklecijanova posljednjeg počivališta dobro i točno obaviješten. S obzirom na ispravnost tog obavještenja, očigledno je da u stilizaciji ovog teksta „palače“ nose opće značenje monumentalnih, raskošnih građevina raznovrsne namjene, dok je za sam carev rezidencijalni prostor upotrijebljena vrlo precizna riječ *αὐλή*, što odgovara latinskom *aula*. Terminologija je, kako vidimo, vrlo fino nijansirana, što kazuje o temeljitu upoznavanju pisca Porfirogenetova izvora s predmetom njegova zanimanja. Sâma činjenica što u episkopiju i stolnoj crkvi prepoznaje prežitke kasnoantičke Dioklecijanove građevine upućuje nas da je svijest o tome sredinom 10. stoljeća. još uvijek bila izrazito jaka, a moguće je i da je tada još kolalo više pisanih izvora o najstarijoj povijesti Splita u kojima je takva obavijest mogla stajati. Već je primijećeno da Porfirogenetov opis vrlo dobro korespondira s naracijom Tome Arhidakona o događajima vezanim uz najraniji period naseljenja Dioklecijanove palače (HS X.1-4, XI.19-22).

Podudarni termini i izražajni sklopovi: *Ἀσπαλάθου κάστρον, ὅπερ ‘παλάτιον μικρόν’ ἐρμηνεύεται / Et quia spatiosum erat palatium, Spalatum appellare ceperunt; αὐλὴν οἰκοδομήσας ἔνδοθεν καὶ παλάτια / predictum edificium, quod non pro ciuitate sed pro regia aula constructum erat,* uz spomenuto povezivanje ostataka Dioklecijanove palače s biskupskim dvorom (*Σώζεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν ὀλίγα, ἐξ*

⁶ KATIČIĆ 1993, 127 i bilj. 4.

ὧν ἐστὶν τὸ ἐπισκοπεῖον τοῦ κάστρου καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δόμνον / domicilium suum, quod in Spalato sortitus fuerat (...) donavit ecclesie cum turri angulari et palatio episcopium ibi fieri statuens), pokazuju kako se Konstantin Porfirogenet i Toma Arhidakon u odgovarajućim opisima istog predmeta zanimanja upiru, izravno ili neizravno, o vrlo star zajednički izvor splitske provenijencije. Za nj je R. Katičić ponudio hipotetsku rekonstrukciju: *Magnus Severus domum suam quam in Spalato sortitus fuerat iuxta columnas palatii supra mare cum turri angulari [et palatio] donavit ecclesie, episcopium ibi fieri statuens.*⁷ Ovu zabilješku o najstarijoj donaciji ostvarenoj u korist splitske crkve, prema Katičiću, pratio je i zapis koji je detaljnije ocrtavao ulogu patricija Severa među Salonitancima pri naseljavanju Dioklecijanove palače. Riječ je o dvama najstarijim memorijalnim zapisima splitske crkve, nastalima u pobliže nedefiniranom međudodnosu, ali i u relativno bliskom vremenskom slijedu.

Davnašnji i zastarjeli prijevodi Porfirogeneta, arhaičnog izričaja, lako mimoilaze indikativan detalj: biskupski dvor (*ἐπισκοπεῖον*) nije samo arhitektonski ostatak Dioklecijanove palače u globalnom smislu; on je, k tome, preciziran kao ostatak palače *strictu senso* (*παλάτια*) koja je samo dio cjelokupne Dioklecijanove palače (Porfirogenetov *κάστρον*).⁸ *Παλάτια* je kod Porfirogeneta, dakle, skupni naziv za carev stan u južnoj četvrtini Dioklecijanove palače, a episkopij je njegov u ranom srednjem vijeku još dobro očuvan dio. *Παλάτια* se kod Porfirogeneta kombinira s *αὐλή*, što čini vrlo vjerojatnom Katičićevu pretpostavku da je u zajedničkom predlošku stajalo *aula et palatium*.

Kolizija do koje kod Porfirogeneta dolazi između namjene „palača“ i namjene „grobnice“ kao jednog od njihovih ostataka može se protumačiti dvojako: predodžbom kompilatora i/ili redaktora *De administrando imperio* u kojoj nije nužno postojao sraz i kontradikcija između tih dviju funkcija ili zasebnim sagledavanjem pojedinih komponenata čitavoga južnog dijela Dioklecijanove palače koje su skupno imenovane *παλάτια*. Ova tumačenja nisu međusobno isključiva; druga je mogućnost vjerojatnija te se njom donekle može objasniti i porijeklo umnažanja pojma *παλάτιον* u carevom spisu.⁹ U svakom slučaju ovom pluralu ne bi trebalo u kontekstu provenijencije Porfirogenetovih vrela pridavati preveliku važnost: notiranjem ostalih primjera upotrebe pojma u spisu, M. Lončar došao je

⁷ KATIČIĆ 1993, 127.

⁸ Do sada ustanovljeno, izgleda, jedino u KATIČIĆ 1993, 127, bilj. 4 i LONČAR 2002b, 119.

⁹ U privatnoj prepisci koju smo vodili, T. Živković iznio je pretpostavku da je ovaj plural kod Porfirogeneta iskvareni refleks zajedničkog izvora koji su koristili Konstantin Porfirogenet, Toma Arhidakon i sjevernotalijanski kroničar Toma Toskanac. Izrazi *palatium* i *templa* iz toga izvora bili bi vjernije preuzeti kod druge dvojice, a iskvarenije kod cara-pisca koji sasvim ispušta dio teksta o hramovima, prenoseći plural s njih na *palatium*. Neke probleme transmisije izvora Porfirogenetovih poglavlja o Dalmaciji namjeravam obraditi na drugom mjestu. Usp. također ŽIVKOVIĆ 2010.

do zaključka kako je razlika između singulara i plurala riječi *παλάτιον* vrlo jasna – Porfirogenetova poraba singulara dosljedna je kada se radi o palači kao mjestu radnje, dok se „palače mogu osnivati ili se nalaziti u gradu“.¹⁰ Štoviše, uz one koji se odnose na Split i Salonu, u „dalmatinskim“ se poglavljima spisa nalazi i još jedan primjer upotrebe plurala kada je riječ o istovrsnoj građevini – u priči o Soldanu: *κτίσας ἐκεῖσε παλάτια*, „sazdavši ondje [sc. u Bariju] palače“ (*DAI* 29.102). Ovi piščevi kriteriji su u tom smislu vrlo instruktivni te indikativni i za splitski odsjek teksta.

Jasnoća semantičke distinkcije i podudarnost sadržaja ne ostavljaju mjesta sumnji da se oba zapisa, Porfirogenetov i Tomin, zasnivaju na jedinstvenom vrelu o Dioklecijanovoj građevini, koje je još uvijek vrlo suvereno baratalo kasnoantičkom palatinskom terminologijom, rabeći pojmove poput *aula*, *palatium* i *cubile* (*cubiculum*).

Aspalathos, Spalatum, Split – παλάτιον μικρόν?

Naziv samog toponima *Spalatum* javlja se prvi put na Peutingerovoj karti (*Tabula Peutingeriana*): riječ je o toponimu *Spalato*, kojim se označava raskrižje triju cesta između Salone, Epetija i Dijanina hrama na rtu Marjana. Neovisno o tome predstavlja li *Spalato* s Peutingerove karte vulgarni grčki oblik *Spálatō(n)* s ispuštenim finalnim *n* ili latinski ablativ mjesta, neupitno je da u oba slučaja nominativ glasi *Spalatum* odnosno *Spálatōn* (potonji se u rodu, broju, padežu i odgovarajućem sufiksu podudara s latinskim *Spalatum*). Takav nominativni oblik potvrđuje varijanta iz *Notitia dignitatum*: ablativ *Aspalato* proizlazi iz nominativa *Aspalatum*. Za grčki, pak, oblik potvrdu nalazimo kod Anonimnog Ravenjanina i njegovih varijantnih oblika: nominativ *Spalathron* / *Spalation* / *Spalathion* i *Spalatrūm* / *Spalatiūm* / *Spalatum* / *Spalathon* / *Spalathron*. Stoga treba pretpostaviti da i kod kasnoantičkih kroničara koji donose ovaj toponim (v.d.) ablativ mjesta *Spalato* proizlazi iz nominativa *Spalatum*.

Ἀσπάλαθος je, pak, grčki apelativ i toponim (fitonim) sa značenjem „trnovita brnistrā“, a u ovom ga obliku za Split primjenjuje samo car-pisac. Ta grafija je, u do sada poznatoj splitskoj urbonimiji, unikum. Posljedično su nastala brojna divergentna viđenja pri interpretiranju ovog zapisa. *Ἀσπάλαθος* bi prema P. Skoku bilo prvotno polje brnistre koje je kasnije zauzela Dioklecijanova palača, a izvan njega nalazila su se dva lokaliteta nazvana u nepoznato vrijeme „malo polje brnistre“ (**Aspalatheolum*); prvo se nalazilo između Marjana i zapadnog ruba palače, a drugo između njena istočnog bedema i današnje gradske četvrti Firule, dakle u četvrti Lučac. Prvi toponim sačuvao se barem do 1902. (kada ga registrira K.

¹⁰ LONČAR 2002b, 120. Većina ranijih prevoditelja shvaćala je ovaj navod kao da se radi o palači u kastrumu (?). LONČAR, bilj. 315 donosi starija čitanja.

Jireček), a drugi i do najnovijeg vremena.¹¹ Međutim, Skokova teorija bila je utemeljena na pretpostavci da se Porfirogenetov *Ἀσπάλαθος* smije tumačiti isključivo kao „polje brnistre“, što je u izravnom srazu s tumačenjem samoga cara-pisca, koji ga razrješuje kao *παλάτιον μικρόν*, „mala palača“.

Čini se kako u tumačenjima grčkog, latinskog ili čak predrimskog korijena ovog naziva valja krenuti od stajališta M. Pere, koja se temelje na svestranom, interdisciplinarnom pristupu problemu. Prema ovom istraživaču, sporna etimologija je konfigurirana od latinske riječi *palus*, vulg. lat. *pala*, sa značenjem „drveni ili kameni stup(ić)-međaš“, a sam naziv datira iz vremena prvotne dedukcije ovog područja. Tada je cijelo Splitsko polje premjereno i razdijeljeno u centurije, limitirano. Ta akcija izvršne vlasti stvorila je ondje *praedium palatum*, kasnije substantiviran u *palatum*, upravo *Palatum*. U dvojezičnoj salonitanskoj kulturi onoga vremena dodana je proteza S-palatum, što se uvjerljivo tumači utjecajem ilirskog supstrata.¹² Oba lokaliteta nazvana *Spalatiolum, kasnije *Špalacijun(-i)*, *Spalaćuni*, odnose se dakle na *praedia palata minora*, *praedia palatiola*, a ne na dva Skokova „mala polja brnistre“.

Neobični oblik *ἡ Ἀσπάλαθος* kod Konstantina Porfirogeneta novotvorenica je nastala iz izvornog oblika *Spalatum*, uredno opskrbljena ženskim članom *ἡ* što u grčkom jeziku ide uz sva imena gradova. Ovdje doista je s t riječ o brnistri, no pokazalo se da je proces bio inverzan onome kakvog je zamislio Skok. Naime, već ustaljeni toponim *Spalatum* homonimijom je u jednom trenutku vezan uz demotske oblike *το σπάλαθο* i *το σπάλαθρον* što se odnose na – brnistru. U tom su obliku dospjeli do Porfirogeneta, koji ih je hiperkorektno ispravio u književni oblik imena biljke *ὁ ἀσπάλαθος*, tj. u njegov substantivirani grčki oblik imena grada *ἡ Ἀσπάλαθος*. Iznenađujuće je što ga svejedno tumači kao *παλάτιον μικρόν*, *parvum palatium*, što znači da je raspolagao barem još jednom drugačijom obavi-

¹¹ ŠIMUNOVIĆ 2008, 588 pogrešno navodi da se ovaj lokalitet nalazi uz uvalu Kašjuni (koju bi se uistinu teško moglo nazvati istočnim obronkom Marjana). Usp. JELIĆ 1896-1897, 39: „Špalacijun se nazivlje još i istočno podnožje Marjana oko crkve sv. Feliksa“ i JIREČEK 1902, 62: „jetzt Špalacijun zwei Localitäten, eine bei Lučac östlich vom Hafen, die andere am östlichen Fusse des Marjan“. „Ulica od Špalacijuna“ na Lučcu koju spominje L. Jelić današnja je Šegvićeva ulica.

¹² Usp. PERA 1979, 33-34. U procesu asibilacije dodana je inicijalna protetična sigma kako bi se spriječila nepoželjna promjena značenja riječi. Opoziciju u naglasku između rekonstruiranog *Spalātum* i potvrđenog *Spálatum* autor je također razrješavao utjecajem ilirskog supstrata. Dodatnu potvrdu Perinim istraživanjima daju rezultati do kojih je došao ŠIMUNOVIĆ 2008, 588, koji drži da je moguće poći od oblika iz Muncimirove darovnice 892. *in civitate Spalati/Spaleti* „s tim da pretpostavimo u to doba naglašenu penultimu **Spal'ati*, umjesto akcenta na antepenultimi kako upućuje današnje talijansko ime *Sp'alato*, u kojem obliku prvo nenaglašeno /a/ lako sinkopira te bi se u obliku **Spl'ati*, bez metateze to naglašeno /a/, utjecajem lokativnog dočетка /-ī/ izgovaralo kao vrlo otvoreno [ǣ] /e/ i dalje slijedilo sudbinu jata“. To bi značilo da je još krajem 9. stoljeća ojkonim imao naglasak na penultimi, u skladu s inicijalnom etimologijom (*praedium*) *Palātum*.

ješču o splitskom urbanom tkivu,¹³ obaviješču koja je sadržavala mikrotoponime *Spalatiolum* i/ili *Palatiolum*, specifične lokalne nazive dvaju prigradskih predjela ranosrednjovjekovnog Splita koji nisu mogli biti poznati izvan mjesnog okruženja.

Takve su etimologije, slijedom analiza M. Lončara, distinktivno obilježje upravo onih poglavlja *De administrando imperio* relevantnih za hrvatski povijesni prostor, 29. i 31-36. (poglavlje 30. i u tom je iznimka). Svako od njih tumači gotovo sve spomenute etnonime i ojkonime, a takvo sustavno etimologiziranje čini gotovo polovicu etimologija cjelokupnog spisa, što je u upadljivom nerazmjeru s malim prostorom koji unutar istoga zauzimaju navedena poglavlja.¹⁴ Jedna su od specifičnosti dalmatinskih poglavlja koja im, zajedno s još nekolicinom odlika, kompozicijskih i frazeoloških, utvrđuju jedinstven postanak, od ruke jednog pisca, kao i kompaktan unos, u manje-više neizmijenjenu obliku, u *De administrando imperio*.

Gradnjom Dioklecijanove palače poremećen je centurijacijski sustav okolice, budući da je pred njim prednost dana povoljnijem polaganju carskoga zdanja u odnosu na geomorfološke uvjete zaljeva. Stoga je došlo do otklona od idealnog usmjerenja sjever-jug za 24° prema jugozapadu s obzirom na zatečenu agersku limitaciju.¹⁵ Ostatak poluotoka se, međutim, i dalje rigorozno prilagođavao sustavu centurijacije. Njegovi odjeci sačuvali su se u toponomastici na pojedinim segmentima poluotoka sve do kasnoga srednjeg vijeka, a u nekim slučajevima i do suvremenosti. Tako je istočno od palače već toponim *Pojišjan* refleks nekadašnje zemljišne čestice koja je pripadala kolonistu kognomena Pansa – *praedium Pansianum*. Drugi rimski prediji utvrđeni su u blizini: zapadno od palače, na Marjanu, *praedium Marinianum*, zemlja u vlasništvu osobe čiji je gentilicij bio *Marinianus* ili *Marinus*. Daleko istočnije od Pojišana leži Žnjan, *praedium Iunianum*, zemlja nekog iz roda Junijâ.¹⁶

Imena svih ovih čestica su nastala substantiviranjem imena koja su nosili njihovi vlasnici ili božanski zaštitnici s kojima su bile poistovječene. Dakle, *praedium palatum* („centurirano, limitirano, premjereno, omeđeno, stupićima označeno polje“) bi kao fizička pojavnost dalo ime (*Spalatum*) čitavom području, već u preddioklecijanskom razdoblju. Unošenjem monumentalne konstrukcije Dioklecijanove palače u *Palatum* / *Spalatum*, dijelovi prvotnoga zemljišta nastavili su – u nejednakim površinama – egzistirati zapadno i istočno od građevine, sada oba

¹³ SKOK 1916, 2, bilj. 8: „Ne mogu se domisliti, zašto car ovako tumači“. Ipak, nešto dalje: „Budući da je car svoje djelo pisao po izvješćivanju, nije nevjerovatno, da mu je koji njegov dalmatinski izvjestitelj ovako tumačio *Spalazulo*, ako je tada još postojao. Taj oblik doista znači *μικρόν*“. Lončar pomišlja na „*as, assis, m*, najstariju rimsku novčanu jedinicu koja je do klasičnog vremena gubila cijenu i dobila značenje male ili nikakve vrijednosti, npr. u izrazu *non assis facere* „posve malo cijeniti“ kao pučku etimologiju (LONČAR 2002b, 244-245).

¹⁴ LONČAR 2002a, 157.

¹⁵ Usp. RAPANIĆ 2007, 19.

¹⁶ SKOK 1952; ŠIMUNOVIĆ 2008.

kao *Palatiolum / Spalatiolum (praedium palatum minus)*, izvedenice od *Palatum / Spalatum (praedium palatum maius)*. Opoziciju *Spalatiolum–Spalatum* moguće je, dakle, objasniti kontrahiranjem toponima u deminutive kao refleksom nove prostorne situacije nastale nakon podizanja palače. Toponim *Spalatum* pritom nije iščeznuo, već se očigledno nastavio koristiti za naselje u kojemu se novopodignuta građevina nalazila, kao njegov „oficijelni“ naziv nasuprot pučkom obliku *Spalatiolum korištenom za pojedine mu sastavnice. Kasnije se bez većih teškoća toponim *Spalatum* počeo primjenjivati i na samu palaču, da bi se konačno u ranom srednjem vijeku iz toponima transformirao u urbonim. Toponim *Spalatiolum nastavio je živjeti – vjerojatno u pučkoj tradiciji – paralelno s urbonimom *Spalatum*, došavši i do Porfirogenetova istočnojadranskog izvjestitelja koji je nerazumljivi mu naziv razriješio etimologijom *παλάτιον μικρόν*. Prijedlogom koji iznosim podrijetlo ove Porfirogenetove stilizacije nastoji se po prvi puta rekonstruirati iz perspektive toponimije i mjesne topografije.

Povijesni razvitak Dioklecijanove palače i Splitskog poluotoka u stoljećima koja su slijedila nakon Dioklecijanove smrti i prethodila osnivanju novog grada u palači doista je najuže povezan s toponimijom cijeloga ovog prostora. Problem izuzetno lucidno uočava još J. Bajamonti, kada 1797. primjećuje da se ime Splita spominje još u 4. i 5. stoljeću kod više kroničara, pa ga ne treba nužno povezivati s trenutkom doseljenja Salonitanaca i osnivanjem grada u punom smislu riječi.¹⁷ Riječju, ime je prethodilo gradu. Tek se može raspravljati o fizičkom aspektu naselja koji je tim imenom bio sadržan i kojeg je ono pokrivalo svojim značenjem. Značajno je što *Notitia dignitatum* u formulaciji *procurator gynaecii Iovensis Dalmatiae-Aspalato* luči ginecej od naselja u kojemu se nalazi. Ta činjenica, ma koliko se činila samorazumljivom, zaista je zanimljiva i gotovo da je ostala bez odjeka u literaturi. Ona pokazuje da je ime mjesta prethodilo palači i gineceju te da je ovo dvoje tek naknadno povezano uz *Spalatum*.¹⁸ Ime mjesta u kojem se našla Dioklecijanova palača prvi se put nakon Peutingerove karte spominje početkom 380-ih godina u Jeronimovu nastavku Euzebijeve kronike, u dvije varijante: *in*

¹⁷ BAJAMONTI 1975, 120. Usp. etimološke analize: BULIĆ – KARAMAN 1927, 12-13; MAGNER 1973. ZAWADZKI 1987 također odbacuje svaku etimološku vezu između apelativa *palatium* i toponima *Spalatum*.

¹⁸ ZEILLER 1912, 420. Sintagma *procurator gynaecii Iovensis, Dalmatiae-Aspalato* nedvojbeno je u ablativu mjesta, „upravitelj jupiterovske tkaonice u Dalmaciji – u Aspalatu“, kao što su navedeni i ostali *procuratores gynaeciorum: procurator gynaecii Bassianensis, Pannoniae secundae – translati Salonis; procurator gynaecii Sirmensis, Pannoniae secundae; procurator gynaecii Aquileiensis, Venetiae inferioris; procurator gynaecii Mediolanensis, Liguriaie* itd. Redovito su to ablativi mjesta: „u Basijani, u Drugoj Panoniji“, „u Sirmiju, u Drugoj Panoniji“, „u Akvileji, u Donjoj Venetiji“, „u Mediolanu, u Liguriji“ itd., čime se podrazumijevaju nominativi *Bassiana, Sirmium, Aspalatum, Aquileia, Mediolanum*. Usp. *Not. dign.*, 150 i RAPANIĆ 2007, 81 i bilj. 134. BELAMARIĆ 2003-2004, 12-32 temeljem navoda *Notitia dignitatum* dolazi do dalekosežnog zaključka o ekskluzivnoj carskoj tkaonici sukna s atributom Jupiterova sina u njegovoj splitskoj palači kao sastavnom dijelu izvornog koncepta građevine, držeći takav sadržaj kongenijalnim funkciji carskoga prebivališta.

villae suae palatio i *in villa sua Spalato: Diocletianus haud procul a Salonis in villa sua Spalato moritur* (*variae lectiones: in villae suae palatio; in villae suae Aspalato*).¹⁹ Prema mjerodavnom kritičkom izdanju Jeronimova djela, prva bi varijanta *in villae suae palatio* bila vjerodostojnija, ali je upravo rukopis u kojem se nalazi druga varijanta iz niza razloga jednako vrijedan rukopisima prve.²⁰ Držalo se stoga da je prilikom tradiranja Jeronimova teksta došlo do korupcije toponima *Spalatum*, nejasnog prepisivaču, s tada vrlo aktualnim terminom *palatium*.

Stoga su proučavatelji ovog navoda s razlogom isticali kako je izričaj *in villa sua* mnogo prirodniji od onoga *in villae suae palatio*, već i zbog toga što je sintagma *villae palatium* tj. *palatium villae* potpuno nepoznata u kasnoantičkom latinitetu. Ipak, izostali su uvjerljivi gramatički argumenti u prilog viđenju o „slučajnoj“ devijaciji u kroničarevu tekstu (riječ je o promjeni smisla čitave sintagme, izmjeni padeža i dočetak!), kao i objašnjenje pojave ove *varia lectio* u Jeronimovoj kronici uopće. Rukopisna tradicija Jeronimova djela, usprkos nekim suprotnim mišljenjima iznošenima u novije vrijeme,²¹ podupire lekciju *in villae suae palatio*.²²

Od Jeronima raniji Eutropijev *Brevijarij* donosi, čini se, najstariju varijantu, u kojoj još nema imena naselja: *Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Salonis est, praeclaro otio senuit*,²³ dok od obojice mnogo mlađa *Chronica Gallica* iz 511. godine prenosi jednu od dviju Jeronimovih verzija: *IX anno Constantini Diocletianus obiit Ophinio in villae suae palatio apud Salonas*.²⁴ Sredinom 5. stoljeća, između Jeronima i anonimnog autora *Galske kronike*, pisao je Prosper Tiron iz Akvitanije vlastiti nastavak Jeronimove kronike, služeći se očigledno predloškom u kojem je stajao toponim: *Diocletianus haud procul a Salonis in villa sua Spalato moritur* (dva rukopisa imaju *Aspalato* kao *varia lectio*).²⁵ S obzirom na to da su i Prosper Akvitanski i galski anonimni autor raspolagali tekstom Jeronimova djela te ga preuzeli u formi sažetka s nastavcima do vlastitog vremena, nije teško utvrditi

¹⁹ *Chronicon Eusebii ab Hieronymo retractatum*, 669-670, n. 7, a. 2330.

²⁰ ZEILLER 1912, 420-421 donosi lekcije po rukopisima.

²¹ Npr. BURGESS 1995, 124 i bilj. 46.

²² ZAWADZKI 1987.

²³ *Eutropi Breviarium*, IX.27.2, 168.

²⁴ *Chronica Gallica 511*, 643, n. 460.

²⁵ *Prosperi Tironis epitoma chronicon*, 448, n. 999. Zanimljivo je da sličnu formulaciju koristi i kroničar Marcelin (6. st.) u vijesti o smrti Julija Nepota u Dioklecijanovoj palači 480.: *His consulibus Nepos, quem dudum Orestes imperio abdicaverat, Viatoris et Ovidae comitum suorum insidiis haut longe a Salonis sua in villa occisus est* (MARCELIN, *Kronika*, 480.2, 126). Na ovaj paralelizam obratio mi je pažnju kolega H. Gračanin tijekom trajanja skupa. Uočava ga i BULIĆ 2005, 120, bilj. 91. Marcelinov izvor za ovaj navod nije pobliže utvrđen. S obzirom da je Marcelin pouzdano poznao Jeronimovu kroniku te da je u Konstantinopolu polovinom 6. stoljeća kolala i Prosperova kronika (usp. uvod H. Gračanina u MARCELIN, *Kronika*, 8), u stilizaciji podatka kroničar se mogao povesti za ovim uzorima, prenijevši frazeologiju o istoj lokaciji na mnogo kasniji događaj.

da obje varijante, *in villae suae palatio* i *in villa sua Spalato (Aspalato)*, potječu iz rukopisnog naslijeđa Jeronimove kronike, točnije različitih grana filijacije temeljnoga rukopisa. Njima se stoga kao korektivom ne može rekonstruirati izvoran oblik Jeronimova zapisa te tako učvršćivati njegova vjerodostojnost.²⁶ Pouzdano se može zaključiti tek da se toponim *Spalatum* ustalio do vremena kada je Prosper Tiron zaključio svoju *Epitoma chronicon*. Za kontekst razmatran ovdje doista nije od presudnoga značaja kronološka prednost termina *palatium* naspram toponimu *Spalatum* ili obrnuto, već činjenica da su oba kasnoantičke provenijencije te da se prvi termin u tom vremenu mogao mjerodavno rabiti za građevinu u Spalatu.

Iako je spomenuta formulacija *hapaks* u terminologiji kasnoantičkih dvorskih građevina, ne bi je – uz navedene – trebalo u potpunosti odbacivati ni iz jednog drugog razloga. Naime, konfrontiramo li izričaj s dvaput opetovanim Porfirogenetovim navodom o „palačama“ i „dvoru“, sve unutar Dioklecijanove kastruma, dolazimo do zanimljivog opažanja. I Porfirogenetovi *παλάτιον* i *αὐλή* unutar kastruma funkcioniraju na istoj značenjskoj razini kao Jeronimov *palatium* unutar *villae*; riječ je upravo o dvorskom, palatinskom dijelu čitava zdanja koje je kao takvo i funkcioniralo, gotovo kao zasebna jedinica unutar perimetra palače, odvojena posebnim zidom. Time se i na ovaj način pokazuje ne samo dugotrajna svijest o izvornim funkcijama kasnoantičke monumentalne arhitekture, nego i vrlo indikativna uklopljenost splitske palače u novije teorije o urbanom kontekstu kasnoantičkih palača, često tek manjim komponentama svojevrstnih simboličkih gradova, abrevijatura urbanog tkiva.²⁷

Pogledi dosadašnjih proučavatelja na ovaj problem i njihovi istraživački pristupi prilično su polarizirani (Dyggve, Swoboda, Duval i dr.), čime se onemogućilo korektno korištenje ionako mutno tradirane terminologije. S. Čurčić i T. Zawadzki zaključuju kako su termini *palatium* i *villa* u kasnoj antici bili fleksibilni i arbitrarno upotrebljavani,²⁸ pa je teško dosljedno se držati stava N. Duvala o skrupuloznoj i preciznoj primjeni termina „palača“ i „palatinski“. ²⁹ S. Čurčić je nedavno pokušao reinterpretirati urbanu pozadinu kasnoantičke palatinske arhitekture, između ostalog i Dioklecijanove, raspoznavši, prema analogijama s Antiohijom, u splitskoj građevini obilježja pravog kasnoantičkog

²⁶ Kako to čini ZEILLER 1912, 422.

²⁷ Usp. ČURČIĆ 1993, 70 i 77, bilj. 40 s kritikom MacDonalldovih koncepcija o „reduktivnom urbanizmu“, vilama kao „implodiranim gradovima“ i „privatnoj uzurpaciji javne domene“. Čurčić pledira za inverzan proces: eklektički postupak posuđivanja pojedinih sastavnica javnoga arhitektonskog prostora koji je rezidencijalnim građevinama trebao dati urbano obilježje.

²⁸ Iscrpno: ČURČIĆ 1993, 67 i bilj. 6; ZAWADZKI 1987, 223-230. Uravnotežen pregled problema i literature donosi McNALLY 2009.

²⁹ Jednaka gledišta, uz naglašeno restriktivan terminološki aparat, autor je ponovio u više prilika: DUVAL 1961; 1961-1962, spec. 74; 1978; 1987; 1997; 2003, spec. 298.

urbanizma.³⁰ Ne ulazeći na ovom mjestu u pitanje izvorne funkcije Dioklecijanove palače, ograničit ću se samo na terminološke probleme urbanog nazivlja.

U stapanju glavnih komunikacijskih osi na otvorenom prostoru pred ulazom u carsku rezidenciju odavno je uočena sličnost Dioklecijanove palače s koncepcijom palače Filipa Arabljanina u Filipopolu iz sredine 3. stoljeću, te naročito s onom što ju je u Antiohiji u istom stoljeću započeo graditi car Galijen, da bi je dovršio upravo Dioklecijan. Potonja je poznata samo po opisu retora Libanija, Julijanova suvremenika. Njegova deskripcija antiohijskog zdanja podudara se s osobitostima splitske palače u svemu osim u tetrapilonu i kružnoj osnovi samoga grada. Palača je sagrađena u novom gradu; taj je na otoku, potpuno okružen utvrđenim zidinama; zauzimala je četvrtinu novog grada; ispred nje križale su se dvije glavne ulice s kolonadom, a križanje je istaknuto tetrapilonom (*quadrifrons, omphalos*, Malala ga naziva „Tetrapilon slonova“); tri od četiri poteza tih ulica vode od tetrapilona do utvrđenih gradskih vrata u bedemima; četvrta, mnogo kraća ulica (Malala je naziva *Regia*) bila je mnogo monumentalnija od ostalih i vodila do ulaza u palaču; dio palače nadvisivao je bedeme i kroz galeriju pružao pogled „dostojan cara“. S. Čurčić u utjecajnom radu ovaj fenomen pokušava objasniti širom interakcijom kasnocarske palatinske arhitekture i njene urbane pozadine. On, štoviše, propitkuje funkciju splitske palače u širem smislu: ako su u Antiohiji tri četvrtine cjelokupne površine određene za „novi grad“, i 75 % splitske palače vjerojatno je sadržavalo neke oblike grada odnosno rezidencijalne četvrti.³¹ Njegova je krajnja tendencija „to introduce a different line of thought and, basing my thinking in a preliminary manner on the analogy of Antioch, propose that the fortified enclosure at Split was, in fact, a small city“. Znakovita je i vrlo kasna tradicija zabilježena kod Tome Arhidakona, prema kojoj je Dioklecijan splitsku palaču podigao kao boravište svoje majke.³² Opravdano je pretpostaviti da je Dioklecijan *in patriam* također dao podići grad u čast svojoj majci, makar na njenu uspomenu. Ovo bi unutar opće mode imenovanja starih i osnivanja novih gradova eponimnih pojedinim članovima carskih porodica, bilo za očekivati.³³ Ipak, ime splitskog Dioklecijanova zdanja ostaje nepoznatim.

Kasnoantička terminologija zadržala je načelnu distinkciju između rezidencijalnog (*pars urbana villae*) i agrarnog (*pars rustica villae*) segmenta ladanjskog

³⁰ ČURČIĆ 1993. Paralele s Antiohijom je prvi uočio još STRZYGOWSKI 1908, koji je u njem našao potkrepu za svoju tezu o sirijskom porijeklu arhitekata Dioklecijanove palače.

³¹ GRABAR 1946, 232-233 također oprezno naslućuje – uz dužne ograde – Dioklecijanovu palaču kao *grad*. *Contra*: DUVAL 1961-1962, 77.

³² Dakako, moguće je da je riječ o kontaminaciji neke tradicije o Galeriju i njegovoj majci Romuli, koja je takva doprla do Tome. Usp. CAMBI 2003, 109.

³³ ČURČIĆ 1993, 69 i bilj. 33; sažeto u BELAMARIĆ 2003-2004, 6-8. Usp. suprotno gledište: DUVAL 1961-1962, 70.

posjeda kao cjeline pokrivenne kompleksnim pojmom *villa*.³⁴ Odabir ovog pojma kao kvalifikativa za posljednje Dioklecijanovo boravište – naspram očekivanom *palatium* – ne ostavlja mjesta sumnji kako je on trebao označiti masiv careve palače kao kompaktne građevine koja je, ipak, posjedovala i izvjesne kvalitete asocirane uz ladanje. „Zato kad spomenuti pisci – slijedimo Rapaničevo razlaganje – Dioklecijanovo zdanje nazivaju *villa*, onda je očito da u prvome redu ističu upravo njegovo obilježje ladanjskoga, iako ovdje nije bila prisutna ni komponenta ruralnoga u lijepome krajoliku, niti bogato gospodarstvo što je resilo svaku rustičku antičku i kasniju vilu.“³⁵

Zawadzki je uspješno pokazao kako oba pojma – *villa* i *palatium* – u kasnoj antici funkcioniraju istodobno na izmjeničan način, ovisno o odgovarajućim namjenama, te da nisu uzajamno isključivi.³⁶ Prvi je semantički proširen s građevine na sâmo imanje na kojem se ona nalazi (zapravo je oduvijek pojam *villa* obuhvaćao obje sastavnice), dok je poimeničenjem carske palače na Palatinu u pojam *palatium* ovaj učinjen fleksibilnim te progresivno primjenjivan ne samo na urbane rezidencije vladajućih careva u pokrajinskim metropolama, već i na njihova boravišta više ili manje privremenoga tipa, bilo u urbanoj ili ruralnoj domeni. Labavljenjem do tada rigorozne nomenklature omogućena je njena primjena na komplekse čije su funkcije, također, bile promjenjive i prilagodljive, što je dovelo do naoko paradoksalne situacije u kojoj na prvi pogled besmislena sintagma *palatium villae* dobiva svoje puno opravdanje u nestabilnosti suvremenih joj koncepcija i jezične prakse: „Contemporaries would, therefore, have called this a palace because that word was no longer linked to specific functions. They could also have called it a villa, with some ambiguity as to whether they meant the building or its estate“.³⁷ Posljedično ni Jeronimova formulacija za svoje vrijeme nipošto nije anakronistična, netočna ili kontradiktorna, već vjerno reflektira fleksibilnost terminološkog aparata 4. stoljeća. Do Porfirogeneta

³⁴ Usp. sažet pregled u MULVIN 2004, 379.

³⁵ RAPANIĆ 2007, 82.

³⁶ ZAWADZKI 1987 i komentar McNALLY 2009, 52.

³⁷ McNALLY 2009, 52. Ovim se pitanjima nedavno posvetio BUŽANČIĆ 2009, 244-246. Prema autorovu je mišljenju Jeronimova *villa* naselje Aspalathos/Spalatum, u kojemu je smješten carski kastrum (Jeronimov *palatium*); njegov je rezidencijalni, dvorski dio prema Bužančiću također *palatium*, upravo *palatium sacrum*. Hipotetska identifikacija Spalata s formulacijom *villa sua* (sc. *villa Diocletiani*) počiva na pretpostavci da su već u najranijim izvorima ta dva pojma istoznačnice tj. da još u kasnoj antici palača preuzima naziv okolnog naselja kao vlastito ime. Međutim, dokazni postupak kojim bi se ova intrigantna pretpostavka trebala učvrstiti nije proveden; stoga ostaje sasvim nejasno kako pomiriti navedenu ideju s izričajima kroničara koji Dioklecijanovo posljednje boravište (*villa*) dosljedno smještaju u Spalatum, ali i vrlo jasno prostorno i semantički luče ta dva pojma (vidi *supra*). Nesuglasje se očituje i u BUŽANČIĆ 2009, 273 gdje autor splitski kastrum poistovjećuje s Porfirogenetovim pojmom *παλάτιον μικρόν*, previdjevši da ga pisac eksplicitno etimološki vezuje uz toponim *Ἀσπάλαθος*, ne i uz *κάστρον*. Oba se kod cara-pisca odnose na isto zdanje, no etimologija se razrješuje samo

je, dakle, s velikom vjerojatnošću mogao doprijeti izvor koji je južnu četvrtinu masiva Dioklecijanove palače nazivao *palatium*.

Vraćajući se na kraju okolici palače, valja naglasiti još nekoliko činjenica. Zapadni *Spalatiolum* nalazio se podno istočnih obronaka Marjana, a jedna od jezgara mu je bila crkva lokalnog ranokršćanskog mučenika sv. Feliksa na mjestu kasnijeg samostana konventualaca na splitskoj obali. Nastala je kao ranokršćansko svetište na mjestu antičke nekropole.³⁸ Za predio istočno od palače, za (prema prijedlogu koji ovdje iznosim) drugi *praedium palatum minus*, nedavno je analizom nekoliko sačuvanih spomenika u četvrti Lučac N. Cambi dokazao da je riječ o izvorno antičkoj aglomeraciji, preddioklecijanskoga vremena, vjerojatno jednom vikusu unutar salonitanskog agera. Prostirao se na širem području oko izvora vode u današnjoj ulici Radunica te bio opskrbljen svetištem nimfi, a uokolo naselja se prostirala nekropola. Osobito je znan Cambijev zaključak kako antički spomenici sekundarno upotrijebljeni na području Lučca, težačke četvrti čiji stanovnici nisu imali posjedâ u Solinu, potječu iz neposredne blizine njihova današnjeg položaja, tj. da su manje-više *in situ*.³⁹ Držim da upravo u tom naselju valja vidjeti istočni *Spalatiolum*. U tom je smislu indikativno što su svi spomenuti nalazi smješteni unutar iste centurije koju je zauzela Dioklecijanova palača.

Oba će „mala Splita“ u kasnoantičkom razdoblju imati veliki urbanistički značaj, zbog ranokršćanskih svetišta u njima koja će oblikovati prošireno lice kasnoantičkog naselja, kasnije i grada ranoga srednjeg vijeka.

Proučavanje dvaju Porfirogenetovih pojmova unutar *De administrando imperio* rezultiralo je, dakle, s više opažanja koja bi mogla biti korisna istraživačima kako spisa, tako i povijesnog i urbanističkog profila istočnojadranskih gradova u prvim stoljećima srednjeg vijeka. Analizirajući urbonim *Ἀσπάλαθος* (-ov) i termin *ἐπισκοπεῖον* bilo je moguće doći do zaključka kako je riječ o carevim izvorima koji su dio rukopisnog naslijeđa splitske provenijencije, u jezičnom izrazu još bliskog kasnoantičkoj palatinskoj terminologiji. Restituirani su i pojedini pojmovi koji su se nalazili unutar spomenutog izraza: *cubile* (*cubiculum*), *aula*, *palatium*, *Spalatum*, *Palatiolum* (*Spalatiolum*); neki među njima (*Palatiolum* / *Spalatiolum* – *παλάτιον μικρόν*) su po prvi put čvršće vezani uz odgovarajuće Porfirogenetove pojmove, a utvrđena im je i etimologija koja porijeklo crpi iz mjesne topografije te predložena ubikacija (istočni i zapadni *Spalatiolum*).

toponimu. τὸ τοῦ Ἀσπάλαθου κάστρον, kako je pokazao SUIĆ 1981, 21-22 nije zbirni pojam koji se pokušava razriješiti etimologiziranjem, već sintagma tipična za ovaj dio *DAI*, koja se redovito sastoji od apelativa i toponima u genitivu te susreće u čitavom katalogu dalmatinskih gradova: τὸ κάστρον τῶν Δεκατέρων (Kotor), τὸ κάστρον τῶν Διαδώρων (Zadar), τὸ κάστρον τοῦ Ἀσπάλαθου (Split), τὸ κάστρον τοῦ Πραουσίου (Dubrovnik).

³⁸ Šire: CAMBI 2005; BASIĆ 2008.

³⁹ Riječ je o nadgrobnoj steli Julije Procile (rano 2. st.), reljefu božice (Selena-Luna ili Dijana Lucifera, kasno 2. st.) i zavjetnom reljefu Silvana i nimfa sa školjkama (sredina 2. st.). Usp. CAMBI 2007, 26, 31-32.

Bibliografija

Izvori

Anon. Rav. = *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ed. M. Pinder, G. Parthey, Berolini: In aedibus Friderici Nicolai, 1860.

Chronica Gallica 511 = *Chronica Gallica a. CCCCLII et DXI*, u: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, tom. IX, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.*, vol. I, ed. Th. Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos, 1892, 615-666.

Chronicon Eusebii ab Hieronymo retractatum = *Chronicon Eusebii ab Hieronymo retractatum*, u: *Patrologia latina*, tom. XXVII, ed. J.-P. Migne, Paris: J.-P. Migne, 1866.

DAI = Konstantin Porfirogenet, *De administrando imperio / O upravljanju carstvom*, prijevod i komentari N. Tomašić, G. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Zagreb: Dom i svijet, 2003.

Eutropi Breviarium = *Eutropi Breviarium ab Urbe condita cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis*, u: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi*, tom. II, ed. H. Droysen, Berolini: Apud Weidmannos, 1879.

HS = Toma Arhidakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvo-svećenika*, prir. O. Perić, M. Matijević Sokol, R. Katičić, Split: Književni krug, 2003.

MARCELIN, Kronika = *Marcellini viri clarissimi Comitis Chronicon / Prejasni muž komes Marcelin, Kronika*, uvod. studija, pov. komentar i prilozi H. Gračanin, prir. i prev. B. Kuntić-Makvić, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006.

Not. dign. = *Notitia dignitatum, accedunt notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi prouinciarum*, ed. O. Seeck, Berolini: Apud Weidmannos, 1876.

Prosperi Tironis epitoma chronicon = *Prosperi Tironis epitoma chronicon ed. primum a. CCCXXXIII continuata ad a. CCCCLV*, u: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, tom. IX, *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.*, vol. I, ed. Th. Mommsen, Berolini: Apud Weidmannos, 1892, 341-499.

Literatura

BAJAMONTI, Julije (1975), *Zapisi o gradu Splitu*, ur. D. Kečkemet, Split: Nakladni zavod »Marko Marulić«.

BASIĆ, Ivan (2008), Prežitci kulta sv. Feliksa u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku – arhitektonska pozadina kulta relikvija, u: *Hagiologija: kultovi u kontekstu*, ur. A. Marinković, T. Vedriš, Zagreb: Leykam international, 189-210.

BELAMARIĆ, Joško (2003-2004), *Gynaeceum Iovense Dalmatiae-Aspalatho, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 40 (2003-2004), 5-42.

BULIĆ, Frane (2005), Car Dioklecijan. Njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se rodio. Kada, gdje i kako je umro, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N.S. XIV (1915-1919), 99-171. Pretisnuto u: *Dioklecijan i Split*, Split: Slobodna Dalmacija, 7-143.

- BULIĆ, Frane, KARAMAN, Ljubo (1927), *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb: Matica hrvatska.
- BURGESS, Richard W. (1995), On the date of the *Kaisergeschichte*, *Classical Philology*, 90/2 (1995), 111-128.
- BUŽANČIĆ, Radoslav (2003), Quelques chantiers de construction du VIIe siècle aux environs de Salone, après la chute de la ville, *Hortus Artium Medievalium*, 9 (2003), 195-204.
- BUŽANČIĆ, Radoslav (2009), Diocletian's Palace. Τοῦ Ἀσπαλάθου κάστρον, ὅπερ παλάτιον μικρόν, u: *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja. Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu*, ur. N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović, Split: Književni krug, 235-278.
- CAMBI, Nenad (1974), Kult Marije u Solinu i Splitu (IV-XI st.) u svjetlu arheološke evidencije, *Bogoslovska smotra*, XLIV/2-3 (1974), 273-292.
- CAMBI, Nenad (1997), *Ideo in honore duplicatus est locus, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 36(23) (1997), 79-88.
- CAMBI, Nenad (2003), Toma Arhidakon, Dioklecijan, tetrarsi, Dioklecijanova palača, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 30 (2003), 103-112.
- CAMBI, Nenad (2005), Antička baština samostana sv. Frane u Splitu, *Adrias*, 12 (2005), 135-159.
- CAMBI, Nenad (2007), Antička spolia na Lučcu. Spomenici ugrađeni u kuće Splita (V), *Arheološki radovi i rasprave*, 15 (2007), 15-41.
- CUSCITO, Giuseppe (1998), Ancora su Mauro *episcopus et confessor* e sul *locus duplicatus* di Parenzo, u: *Domum tuam dilexi. Miscellanea in onore di Aldo Nestori*, a cura di F. Guidobaldi, A. G. Guidobaldi, Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 185-210.
- ČURČIĆ, Slobodan (1993), Late-antique palaces: the meaning of urban context, *Ars Orientalis*, XXIII (1993), 67-90.
- DELONGA, Vedrana, BONAČIĆ-MANDINIĆ, Maja (2005), *Arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače 1992. godine*, Split: MHAS.
- DUVAL, Noël (1961), Le »palais« de Dioclétien à Spalato à la lumière des récentes découvertes, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France* (1961), 76-117.
- DUVAL, Noël (1961-1962), La place de Split dans l'architecture aulique du Bas-empire, *Urbs*, 4 (1961-1962), 67-95.
- DUVAL, Noël (1978), La mosaïque du « Palatium » de S. Apollinare le Neuf représente-t-elle une façade ou un édifice aplani?, *XXV Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina* (1978), 93-122.
- DUVAL, Noël (1987), Existe-t-il une «structure palatiale» propre à l'Antiquité tardive?, u: *Le Système palatial en Orient, en Grèce et à Rome. Actes du colloque de Strasbourg 19-22 juin 1985*, éd. E. Levy, Strasbourg: Université des sciences humaines de Strasbourg, 463-490.
- DUVAL, Noël (1997), Les résidences impériales : leur rapport avec les problèmes de légitimité, les partages de l'Empire et la chronologie des combinaisons dynastiques,

- u: *Usurpationen in der Spätantike. Actes du colloque „Staatsreich und staatlichkeit“*, 6-10 mars 1997, Hrg. F. Paschoud, J. Szidat, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 127-153. (Historia-Einzelschrift, 111)
- DUVAL, Noël (2003), Hommage à Ejnar et Ingrid Dyggve. La Théorie du palais du Bas-Empire et les fouilles de Thessalonique, *Antiquité Tardive*, 11 (2003), 273-300.
- GRABAR, André (1946), *Martyrium. Recherche sur le culte des reliques et l'art chrétien antique. 1er volume : Architecture*, Paris: Collège de France, Fondation Schlumberger pour les études byzantines.
- JELIĆ, Luka (1896-1897), Crtica o najstarijoj povjesti Spljeta, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N.S. II (1896-1897), 26-41.
- JENKINS, Romilly J. H., ur. (1962), Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio vol. II – Commentary*, London.
- JIREČEK, Konstantin (1902), *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. I. Theil*, Wien: Akademie der Wissenschaften, 1902. (Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe, Bd. 48).
- KATIČIĆ, Radoslav (1993), *Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split: Književni krug.
- KATIĆ, Lovre (1956), Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine, *Staro-hrvatska prosvjeta*, ser. III, 5 (1956), 135-177.
- LONČAR, Milenko (1992), Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature, *Diadora*, XIV (1992), 375-448.
- LONČAR, Milenko (2002a), Dalmatinske etimologije Konstantina Porfirogeneta, *Folia onomastica Croatica*, 11 (2002), 149-174.
- LONČAR, Milenko (2002b), *Filološka analiza Porfirogenetovih vijesti o Hrvatima*, doktorska disertacija, rukopis, Zadar.
- MAGNER, Thomas F. (1973), Aspalathos, Spalatum, Split, u: *Classics and the classical tradition: essays presented to Robert E. Dengler on the occasion of his eightieth birthday*, ed. E. N. Borza, R. W. Carrubba, University Park: Pennsylvania State University, 95-116.
- MARASOVIĆ, Jerko, BUBLE, Sanja, MARASOVIĆ, Katja, PEROJEVIĆ, Snježana (2000), Prostorni razvoj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače, *Prostor*, VIII/2(20) (2000), 175-238.
- MARASOVIĆ, Tomislav (2005), Predioeletianic architecture within the Split Palace, u: *Illyrica antiqua: ob honorem Duje Rendić-Miočević. Radovi s međunarodnoga skupa o problemima antičke arheologije*, Zagreb, 6.-8. XI. 2003., ur. M. Sanader, Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta; Arheološki muzej; FF-Press, 361-366.
- MARGETIĆ, Lujko (1994-1996), Neka državna pitanja odnosa Hrvatske prema Splitu u ranom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 87-89 (1994-1996), 269-287.
- MARIN, Emilio (2006), Dioklecijanova grobnica, *Folia archaeologica Balkanica*, I (2006), 371-390.
- MATIJAŠIĆ, Robert (2009), *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb: Leykam international.

- MATIJEVIĆ-SOKOL, Mirjana (2002), *Toma Arhidakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- McNALLY, Sheila (2009), The Palace of Diocletian at Split, u: *Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage*, ed. J. Beresford-Peirse, London: Frances Lincoln Ltd., 48-59.
- MULVIN, Lynda (2004), Late Roman villa plans: the Danube-Balkan region, u: *Recent research on the Late Antique countryside*, ed. W. Bowden, L. Lavan, C. Machado, Leiden: Brill, 377-410.
- PERA, Miroslav (1979), Prilog problemu naziva grada Splita, *Kulturna baština*, VI/9-10 (1979), 25-44.
- PIPLOVIĆ, Stanko (2006), Ladanjska naseobina u uvali Spalatuma, u: *Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova »Dani Cvita Fiskovića« održanih 2001. i 2002. godine*, ur. N. Grujić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta, 23-32.
- RAPANIĆ, Željko (1980a), Bilješka za historijsku topografiju Splita, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 22 (1980) (*Fiskovićev zbornik II*), 24-29.
- RAPANIĆ, Željko (1980b), Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitskom ageru u ranom srednjem vijeku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXIV (1980), 189-217.
- RAPANIĆ, Željko (1994-1995), Jedan primjer jadranske poleogeneze, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 11-12 (1994-1995), 63-70.
- RAPANIĆ, Željko (1995), Il patrimonio dell'Antichità nella poleogenesi dell'Adriatico orientale nell'alto medioevo, *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995), 7-13.
- RAPANIĆ, Željko (2007), *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split: Književni krug.
- RISMONDO, Tajma (2002), Antička groblja na splitskom poluotoku, *Histria Antiqua*, 8 (2002), 257-267.
- RISMONDO, Tajma (2003), Naselja i naseljavanje na splitskom poluotoku od prapovijesti do srednjeg vijeka, *Histria Antiqua*, 11 (2003), 329-340.
- SKOK, Petar (1916), Ime grada Splita, *Supplemento al Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXIX (1916), 1-13.
- SKOK, Petar (1950), *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb: Jadranski institut JAZU.
- SKOK, Petar (1952), Postanak Splita, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, I (1952), 19-62.
- STRZYGOWSKI, Josef (1908), Spalato ein Markstein der romanischen Kunst beim ihrem Uebergange vom Orient nach dem Abendlande, u: *Studien aus Kunst und Geschichte Friedrich Schneider zum 70. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden und Verehrern*, Freiburg im Breisgau: Herder, 1906. Tal. prijevod: Spalato, una tappa dell'arte romanica nel suo passaggio dall'Oriente nell'Occidente, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXI (1908), Supplement.
- SUIĆ, Mate (1981), Zadar u »De administrando Imperio« Konstantina Porfirogeneta, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, XXVII-XXVIII (1981), 5-29.

- ŠIMUNOVIĆ, Petar (2008), Ranosrednjovjekovna toponimija splitskog poluotoka, *Archaeologia Adriatica*, II/2 (2008), 587-599.
- ZAWADZKI, Tadeusz (1987), La résidence de Diocletien à Spalatum. Sa dénomination dans l'Antiquité, *Museum Helveticum*, 44 (1987), 223-230.
- ZEILLER, Jacques (1912), Sur l'origine de Spalato, u: *Mélanges Cagnat*, Paris: Leroux, 419-426.
- ŽIVKOVIĆ, Tibor (2010), An unknown source of Constantine Porphyrogenitus, *Byzantinoslavica* (u tisku).

Cities of littoral Dalmatia in *De administrando imperio*: earliest history of Split in the light of two terms of Constantine VII Porphyrogenitus

Within the whole of the Porphyrogenitus' work *De administrando imperio* five segments are dedicated to single cities of Dalmatia. Among them within the section the segment dedicated to the city of Split is dominant. The study of two terms it contains resulted in a series of observations, of use not only to the researchers of the work itself but also to the researchers of the development of historical and urban profile of Early Medieval towns along the Eastern Adriatic coast. By analysis of the term Ἀσπάλαθος (-ον) as well as of the term ἐπίσκοπεῖον it was possible to come to the conclusion that the emperor had used some sources connected to written heritage of Split provenance, terminologically very close to Late Antique expressions used for palatial buildings. Some of the terms that originally formed part of this source were restituted: *cubile* (*cubiculum*), *aula*, *palatium*, *Spalatum*, *Palatiolum* (*Spalatiolum*); for the first time Porphyrogenitus' term *παλάτιον μικρόν* is firmly associated with the local toponym *Palatiolum* / *Spalatiolum*, etymology of which is drawn from local topography. The author also suggests the identification of eastern and western *Spalatiolum* with specific parts of modern Split.

Ključne riječi: Konstantin VII. Porfirogenet, Split, Dioklecijanova palača, kasna antika, rani srednji vijek

Key words: Constantine VII Porphyrogenitus, Split, Diocletian's palace, Late Antiquity, Early Middle Ages

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 42

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized, bold font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2010.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 42

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Hrvoje Gračanin

Uredništvo

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest)
Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek)
Hrvoje Petrić (rani novi vijek)
Željko Holjevac (moderna povijest)
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest)
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu

Kristina Milković

Tajnik uredništva

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Marko Maraković

Ivanka Cokol

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2010. godine

Naklada

200 primjeraka

*Časopis je dostupan na portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske
Hrčku na adresi <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*